

SARUHANOĞULLARI'NIN DEMİRCİ KOLUNUN SİYASİ VE KÜLTÜREL FAALİYETLERİ HAKKINDA BİR TETKİK

(A Study About Cultural and Politics Activities of Saruhan Principalities's Demirci Branch')

Mustafa Eravcı*

ÖZET

Saruhanoğullarının Demirci kolu, Osmanlı Sultanı Yıldırım Bayezid'in Manisa merkezli yönetimin topraklarını ilhak etmesiyle vassal beylik olarak ortaya çıktı. Fetret döneminin kaos ortamından faydalanan Yakub bey beyliğin siyasi statüsünü yükseltti ve kısa sürelide olsa bağımsız olarak yaşadı. Bu dönemde beyliğe ait yerleşim birimlerinde önemli imar ve kültürel faaliyetler yürütüldü. Başta Demirci kazası Anadolu şehirleri arasında önemli bir yere sahip oldu.

Anahtar kelimeler: Saruhanoğulları, Demirci, Osmanlı

ABSTRACT

After I. Bayezid, Ottoman Sultan, annexed the land of central government in Manisa Saruhan Principality's Demirci branch was emerged as vassal princes to them. Yakub bey the governor of Demirci, derived a profit from civil war in interregnum period, raised the politic status of principality and lived as independent even if it was short time. During this time, several building and cultural actions of importance were demonstrated in Demirci and other resident. Thus it has important place among Anatolian cities.

Keywords: Saruhan Principality, Demirci, Osmanlı

Saruhanoğulları'na dair yapılan genel ve özel çalışmalar daha ziyade Manisa merkezli beyliğin siyasî ve kültür tarihi üzerinde yoğunluk kazandı.¹Halbuki Zayıflayan ve Osmanlı vesayeti altına giren Saruhan

* Yar.Doç.Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi Fen-Edebiyat Fak. Tarih Böl.

¹ Saruhanoğulları'nın menşei üzerinde ilk ciddi analiz bu yüzyılın başlarında Ahmed Tevhid tarafından "Saruhanoğulları" (TEOM c.I) adlı makale ile yapıldı. Daha sonra İ.H. Uzunçarşılı "Kitabeler" adlı eserinde, Manisa Kitabeleri başlığı bölümünde Saruhan Beyliği'nin siyasi tarihi ile beraber kültür tarihini analiz etmiştir (Kitabeler, İstanbul 1929, s.87-104); bundan yaklaşık on yıl sonra diğer Anadolu beylikleri muvazenesinde, Saruhanoğulları'nın siyasi tarihini çok kısa olarak ele almıştır (Anadolu Beylikleri, Ankara 1988, s.84-90. 2 s.73-77). Bunlardan farklı olarak bu yüzyılımızın ilk yarısında İ. Gökçen Ç. Uluçay Manisa tarihi sürecinin belli bir kesitini oluşturan Saruhanoğulları

beyliğinin yeni yönetim birimlerinin faaliyetleri, yeni bilgiler ve yaklaşımlarla hala üzerinde durulması gereken konudur. Başka bir deyişle Osmanlı sultanı I. Bayezid 1391 tarihinde Saruhan beyliğini ülkesine ilhak etmesiyle ortaya çıkan kendilerine tabi “Saruhanogulları’nın Demirci Kolunun” sosyal bünyesi idari ve dini anlayışları ile siyasi ve kültürel faaliyetlerinin incelenmesi gerekmektedir. Ancak kaynak yetersizliği söz konusu döneme ait bilgilerin gün yüzüne çıkmasında büyük engeldir. Bununla beraber kitabi kaynaklardaki sınırlı bilgilerin Osmanlı Arşiv ve vakıf kayıtları ile desteklenerek bir bütün halinde değerlendirilmesi bu konunun boyutlarını büyük oranda aydınlatacağı gibi Demirci şehrinin bu dönemde oynadığı role de atıfta bulunacaktır.

XIII.asrın sonlarında Saruhan Beyliği’ni kuran Saruhan bey ve cemaati Selçuklu Sultanı Mesud tarafından Batı Anadolu’nun uç bölgesine gönderilmiştir.² Özellikle Anadolu’nun o gün ki siyasi konjonktüründen çok iyi faydalandığı anlaşılan Saruhan bey ve cemaati ilk fetih hareketine Batı ile Orta Anadolu’yu bir birinden coğrafi sınırla ayıran Demirci bölgesinden başlamışlardır. Daha sonra Saruhan bey liderliğindeki kuvvetler ile diğer Batı Anadolu beyliklerinin vurucu güçleri, Bizans’ın siyasi ve askeri zafiyetinden faydalanarak fetih hareketlerini batı istikametinde genişletmişlerdir. Nihayet takriben çeyrek asır gibi uzun bir mücadele döneminden sonra 1313 tarihinde Manisa’yı feth etmişlerdir. Saruhan bey burayı beyliğin merkezi yaparak kendisi “Ulug Bey” sıfatı ile burada oturmuştur. Muhtemelen bu esnada Türk devlet geleneğince kardeşi Ali Paşa’yı Nife ve diğer kardeşi Çuğa Bey’i Demirci bölgesine göndermiştir.³ Böylelikle Demirci, Gediz vadisinde Saruhan Bey ve cemaatinin tesis ettiği Türk hakimiyeti için stratejik önemi olan bir geçiş noktası olduğu kadar

tarihini daha önceki çalışmaları biraz genişleterek ele almışlardır (*Manisa Tarihi*, İstanbul 1939 s.20-43); Bir yıl sonra ise Ç.Uluçay Osmanlı Tahrir defterlerinde Saruhanogulları’na ait belgelerin önemli bir kısmını yayınladı. (*Saruhanogulları ve Eserlerine Dair Vesikalar I* İstanbul 1940 ve 1946). Ayrıca Uluçay Saruhanogulları üzerine derli toplu ilk ciddi makaleyi İslam Ansiklopedisinde neşretti. Son zamanlarda şehir tarihçiliği çalışmalarının hız kazanmasından dolayı Manisa tarihide nasibini almış ve F. Emecen Osmanlı arşiv vesikalarına dayalı olarak XVI. Asırda Manisa kazasının tarihini bilimsel titizlik ve kendisine has metodolojik tarzda incelemiştir (XVI: asırda Manisa Kazası, Ankara 1985). Bu çalışmadan sonra Saruhanogulları’nın siyasi, dini tarihine ve Osmanlıların Saruhan İlini fetih ile ortaya çıkan yapısal değişim hakkında ilk defa orjinal çalışmalar yapmıştır. Bu makaleler kitap haline getirerek “İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası” olarak yayınladı (İstanbul 2001). Nihayet Osmanlı Devletinin 700. yılı kutlamaları münasebeti çerçevesinde, H. Mustafa Eravcı-Mustafa Korkmaz, daha önceki çalışmaları gözden geçirerek yeni vesikalarla beraber, bu dönemi ve Osmanlı dönemindeki izlerini derli- toplu neşretmişlerdir (*Saruhanogulları ve Osmanlı Klasik Döneminde Manisa’da Yaşayan İzleri*, Manisa 1999).

² Kaynakların Saruhanogulları’nın menşei ve onların uç beyi olarak Batı Anadolu’ya gönderilmeleri hakkındaki analiz için bkz. H.Mustafa Eravcı-M.Korkmaz; *aynu eser*, s.6-15

⁴ Manisa’nın zaptı ve Saruhan Beyliği’nin oluşumu ile birlikte hanedanın bireylerinin yerleri ve görevleri hakkında bkz. H. M. Eravcı-M.Korkmaz; *aynu eser*, s.11-17

sonraki batı bölgesindeki fetihler için gerekli olan insan kaynağı temini için önemli işlev üstlenmiştir. Zira XVI. yüzyıl Osmanlı Tahrir defterlerinden öğrendiğimize göre, bu bölgenin fethine Türkmen cemaatleri ve onların baba ve dede unvanlı birçok toplum önderi katılmışlar ve bunların birçoğu bölgeye yerleşerek burayı yurt edinmişlerdir.⁴ Nitekim Tahrir defterlerindeki Demirci'ye ait Türkmen aşiretleri ve Yörük cemaatlerine dair isimler⁵ bunun açık göstergesidir.

Saruhanilinin Osmanlı devri idari taksimatından yola çıkarak beylik dönemi idari ünitelerini ve bunların sınırlarını tespit etmek mümkündür. Gerçektende bu usul yeni olmayıp XVII. Yüzyıl müelliflerinden Münecim başı genel hatlarıyla beyliğe ait şehirler ile kasabaların idari taksimatını verir. Özellikle bu türden bilgileri Osmanlı tapu ve vakıf kayıtları büyük oranda netleştirmektedir. Bunlara göre Çuğa beyin yönetim alanı Demirci merkezi ve bu kazaya idari bakımdan bağlı 35 köyden teşekkül etmektedir.⁶ Demircinin bir mahallesi istisna edilirse, feth edildiğinde çok harap durumda idi. 1531 tarihli saruhan sancağı tapu defterindeki “cemaat-i Temürcüler” adıyla anılan konar-göçer oymak⁷, bu yeni yönetici önderliğinde şehrin yeniden kurulmasına vücut vermiştir.

Çuğa Bey'e ait tek bildiğimiz, Demircinin Balçık Hisar adlı köyü Hacı Bayram isimli bir büyüğe vakıf etmesidir⁸. Ancak El- Ömeri Mesalikü'l-Ebsarı'nın Manisa ve Nif başlıklı bölümünde, Çuğa Bey'in kardeşleri Ali Bey ve Saruhan Bey'in siyasi gücü ve hakim oldukları şehirler hakkında enteresan bilgiler vermektedir⁹ Bu bilgilerden yola çıkarak Çuğa Bey'in de sadece Demirci'de değil, onu çevreleyen yerleşim birimleri üzerinde kardeşleri kadar güçlü olan bir bey olması muhtemeldir. Nitekim Manisa şer'iyeye sicillerinde Demirci Kütahya arasında yaşayan Çuğa Yörüklerinden ve cemaatinden bahsedilmesi, 966 tarihine kadar Çuğa Bey çıkışlı ailenin bir

⁴ H Mustafa Eravcı-Mustafa Korkmaz; *aynı eser*, s.73-95

⁵ TK, KKA, TD 115 s. 249-267

⁶ Merkeze bağlı köylerin fihristi için bkz TK, KKA, TD 115, vr. 244b; diğer köylerin isimleri için bkz. S.263-68 Bunlar: Akçaköy, Avşar, Azizbeyli, Balçıkhisarı, Dedeler, Esedviranı, Kınık, Kızılca, Koçakini, Sazllupınarı, Tamlaluca, Sayacak, Şeyhilyas, Danişmendli, Kargucuk, Gökçe, Görgihisar, İshaklar, Akdere, Karpiçlik, Arslanoğlu, Karagöklü, Kuru, Kocalar ve Yeni, Çathisar, Reislü, Kızılca, Ursalur, Köylüce, Burhan, Bulaç, Talas, Devrekoğlu, Ören ve Esenyurt.

⁷ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, TD 165, s.368

⁸ İ. Hakkı Uzunçarşılı; *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, Ankara 1984 s.163

⁹ Şihabeddin el- Ömeri; *Mesâlikü'l-ebşâr*, (F.Taeschner, Al-Umari's Bericht Über Anatolien in Seinen Werke Mesalik al-Absâr fi Mamalik al-Amsar), Leipzig 1929, s.39. El- Ömeri Ali Beyi'n Nife hakim olduğunu sekiz kadar şehri ve otuz tane kalesi olduğunu belirtir. Ayrıca askerinin sekiz bin atlıdan ve pek çok piyadeden teşekkül ettiğini belirtir. Saruhan Bey'in gücü hakkında da on beş şehri, yirmi kalesi ve on bin atlı askerinin olduğunu yazar.

cemaat halini aldığı,¹⁰ kayıtlara geçecek kadar önemli bir güce sahip olduğunu gösterir.

Çuğa Bey'in ne zaman öldüğü bilinmiyor. Ancak Saruhan Bey O'nun ölümünden sonra daha kendi sağlığında, ülkenin doğu kanadında kontrolü elden bırakmamak için oğlu Devlethanı göndermiştir.¹¹ Fakat bu atamanın hangi tarihte gerçekleştiğini gösteren her hangi bir kayıta sahip olmaz ise de bunun Saruhan Bey'in son devrelerinde gerçekleştiği muhtemeldir.

Çağdaş ve muahhar kaynaklar Saruhan Bey'in ölümünden sonra sırası ile tahta geçen İlyas(1345-1364) ve Muzafferiddin İshak bey (1364-1378 veya 79) devrine dair olaylar hakkında çok sınırlı ve dolaylı bilgiler ihtiva ederler. Bu durum Manisa'daki bu "Uluğ beyler" devrine dair olaylarda olduğu kadar bunlara tâbi Demirci bölgesinden sorumlu Devlet Han'nın faaliyetleri hakkında da bilgilerimizin sınırlı olmasına sebep olmaktadır. Özellikle bölgenin sarp ve Manisa'dan uzak olması bu durumu daha da güçleştiren etkenler içinde zikredilebilir. Ancak Osmanlı evkaf kayıtlarında Devlet Han'nın Çelebi nisbesi olarak "Devlet Çelebi" şeklinde zikredilmesi¹² Mevleviliğin o dönemde yaygın olan halk İslâmı'nın yanında bir üst tarikat olarak kabul edildiği ve bu durumun Demirci bölgesinden sorumlu hanedan üyesi Devlet Han tarafından da hüsnü kabul görerek, Mevlevi ailesine rabitalandığı söylenebilir. Nitekim şehirde bugün yaşamayan Mevlevili tekkesi bunun açık kanıtıdır.¹³

Demircide Mevleevi tekkesinin ne zaman inşa edildiği bilinmediği için Mevleviliğin Saruhan topraklarına nasıl yayıldığı sorusuna somut bir cevap verilemiyor. Ancak dönemin bütün varyantları analiz edildiği zaman bunun karinelerini ortaya koymak mümkündür. Her ne kadar Emecen, Saruhan- Aydın bey aileleri arasındaki iyi ilişkiye bağlı olarak ilk olarak Uluğ bey İshak Çelebi'nin bu manevi harekete intisap ettiğini ve böylece Saruhan ailesinin Mevleviliği üst İslam kimlik olarak kabul ettiğini söyler¹⁴ ise de Demirci'de Mevlevihane'nin var olması ve Devlet hanın, ilk Mevleviliğe intisap eden kişi olarak gösterilen İshak bey den yaşça büyük olaması XIV. asrın ilk yarısında Mevleviliğin Kütahya üzerinden Saruhan topraklarına yayıldığını göstermektedir. Nitekim mezkur yüzyılın başlarında Konya'dan sonra Kütahya Mevlevihanesi'nin ikinci merkez (asitane) olarak

¹⁰ Çağatay Uluçay; *Saruhanogulları ve Eserlerine dair Vesikalar*, İstanbul 1940 s.45

¹¹ BOA, TD 393, vr. 83b Karye-i Kızılca tabii Demirci, bir çiftlik mikdarı yeri Hasan Halifeye mezbur karyede olan tekkede hizmet için Devlet Han vakıf etmiştir.

¹² BOA, TD 398, s. 161, TK, KKA, TD 544 vr. 92b

¹³ Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlanadan Sonra Mevlevilik*, İstanbul 1953, s.335

¹⁴ Feridun Emecen, "Mevlevilik ve Saruhanogulları" *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası*, İstanbul 2001, s.140-45

kabul görmesi¹⁵ ve Demircinin buraya coğrafi yakınlığı bu iddiayı güçlendirmektedir.

Devlet han Demirci kazasının sofular mahallesinde bir mescit yaptırmıştır. Evkaf kayıtlarında burası “Devlet Mescidi” olarak geçmektedir.¹⁶ Ayrıca O, gayr-i sunni tarikatlara da müsamahanın ötesinde faaliyetlerini daha fonksiyonel hale getirmeleri için gerekli ekonomik desteği sağlamıştır. Nitekim Demirci’ye bağlı Kızılca köyü tekkesinin şeyhi Hasan halifeye tekkeye gidip gelen yolculara hizmet etmek üzere bir çiftlik miktarı yer vakf etmiştir.¹⁷

Devlet Hanın ölümünden sonra oğlu Yakup bey Manisa’daki Ulu beye bağlı olarak Demircide valilik görevini yürüttü. Onun döneminde vuku bulan iç ve dış hadiseler beylik içinde, Demircideki yönetimin daha güçlenmesini sağlamıştır. Zira, İshak bey’in ölümünden (1378-79) sonra oğullarından Orhan ile Hızırşah arasındaki iktidar mücadelesi dış güçlerden Osmanlılar’ın beylik üzerinde baskıları artırmalarına ve kendilerinin desteklediği ve akrabalık tesis ettikleri Hızırşahı iktidara getirmelerine neden olmuştur. Ancak Kosova meydan muharebesinde I.Murad’ın şehid edilmesinden sonra Hızırşahın’da dahil olduğu vasal statüdeki Anadolu beylerinin Karamanoğlu liderliğinde toplanması üzerine Sultan Murad’ın yerine geçen oğlu I.Bayezid Anadolu’ya geçerek Aydın, Saruhan, Menteşe, Germiyan ve Hamidoğulları’ beyliklerini tasfiye ederek ülkelerini Osmanlılara katmıştır. Kaynaklar Yıldırım Bayezid’in Batı Anadolu hareketi esnasında İshak Bey’in oğlu Hızırşah’ın Osmanlı sultanını karşılayarak memleketini sulh yolu ile Osmanlılara bıraktığını kaydederler.¹⁸ Bununla beraber I.Bayezid Manisa’ya hakim olduktan sonra Osmanlı fetih siyasetinin ikinci aşamasını¹⁹ yürürlüğe koyarak buradaki yerli hükümeti kaldırdı ve Saruhan ülkesinin batı kanadını Karesi sancağı ile birleştirerek oğlu Ertuğrul’a sancak olarak vermiş, Onun ölümünden sonra ise bu bölgeyi diğer oğlu Süleyman’ın idaresine bırakmıştır. Diğer yandan kendisine boyun eğen Hızırşah’a da muhtemelen Kayacık ve Kemaliye idaresini tahsis etmiştir. Demirci’de ise bu sırada ya Saruhan’ın oğlu diğer bir ifade ile Hızırşah’ın amcası Devlet Han veya O’nun oğlu Yakub Bey bulunuyordu. Ancak tarihi gelişmelere bakılarak bu şahsiyetin Yakub Bey olması kuvvetle muhtemeldir. İşte Osmanlıların Saruhan ülkesini fethi ve ülkenin batı kanadını Osmanlı sistemi içinde

¹⁵ Kütahya Mevlevihanesi için bkz. Hasan Özönder, “Kütahya Mevlevihanesi” II. Milletlerarası Osmanlı Devletinde Mevlevihaneler Kongresi, SÜ. Türkiyat Araştırmaları Dergisi, nr. 2, Konya 1996, s.69-71

¹⁶ 26 Ramazan 1266 tarihinde bu mescide imam tayini hakkında bkz. BOA, Cevdet Evkaf 101, no. 338

¹⁷ H. Mustafa Eravcı, M.Korkmaz, aynı eser, s.140

¹⁸ Bu konuda kaynakların vermiş olduğu bilgilerin karşılaştırılması ve analizi için bkz. H. Mustafa Eravcı-M. Korkmaz; aynı eser, s.53-55. Hâkezâ Feridun Emecen; XVI. asırda Manisa Kazası, Ankara 1989 s.20-21

¹⁹ Halil İnalçık; “Ottoman Methods of Conquest” *Studia İslâmica*, 2 1954, s.103

entegre olmasını sağlayacak yukardaki adımları atmakla birlikte Saruhan ülkesinin doğu kanadında vasal statüde Demirci merkezli Saruhan beyliği ortaya çıkmıştır.

Timur'un 1402'de Osmanlı sultanı I.Bayezid'i Ankara savaşında yenmesi ve tutsak etmesiyle beraber Anadolu beylikleri tarihinde olduğu gibi Saruhanoğulları Demirci kolunun yaşamında da yeni bir sayfanın açılmasını sağlamıştır. Bu hadise Bayezid'in oğlanları arasında 11 yıl sürecek iç savaşı beraberinde getirirken, eski Anadolu beylerine de tekrar kadim yurtlarına geri dönmelerini sağlamıştır. Aynı zamanda eski hanedan üyeleri arasında iktidar mücadelesini kızıştırmıştır. Nitekim bu gelişmeler çerçevesinde Timur'un yanına sığınan İshak Çelebi'nin oğlu Orhan, Timur Manisa'dan 1402 yazında ayrıldıktan sonra Uluğ Bey olarak Manisa'da tekrar tahta oturmuştur. Orhan bey başlangıçta beyliğin batı bölgesinde tamamiyle otoriteyi sağlamlaştırmak için bu bölgede bulunan Osmanlı hiziplerine karşı amansız bir mücadeleye girmiştir. Bu döneme ait kaynaklar Orhan-Hızırşah ve diğer Saruhan hanedanı üyeleri arasında ilişkiler hakkında bilgi vermemelerine karşın 1404 tarihinden sonra ülkenin doğu kanadında bulunan Hızırşah'ın bir vesile ile kardeşini bertaraf ederek iktidarı ele geçirdiği biliniyor. Muhtemelen Hızırşah'ın bu başarısında Demirci'de bulunan Yakub Bey'in büyük bir desteğini almıştır.²⁰ Zira kaynakların Hızırşah ile Yakub bey arasında bir çatışmadan bahsetmemeleri ve her ikisinin de ülkenin doğu kanadında yer alması; ayrıca Hızırşah'ın ölümünden sonra Yakub bey'in kendi cami kitabesinde *sultanu'l muazzam* ünvanını kullanması böyle bir olasılığı kuvvetlendirmektedir.

Çelebi Mehmed'in 1407-1409 tarihleri arasında Manisa'ya gelerek Hızırşahı hamamda yakalayarak öldürmesiyle birlikte Saruhanoğulları'nın Manisa kolu belli bir süre sona ermiştir. Fakat Demirci kolunda Yakub Bey, Bayezid'in oğulları arasındaki iç mücadelelerden ve Saruhan beyliğindeki iç çatışmadan kendi hesabına faydalanarak güçlenmiştir. Nitekim Yakub Bey, Hızırşah'ın Çelebi Mehmed tarafından ortadan kaldırıldığı sırada, kendisinin yaptırdığı Demircideki eski camii kitabesinde "*Sultanu'l-muazzam*" ünvanını kullanmıştır. Her ne kadar O'nun adına istiklal alameti olarak basılmış herhangi bir para mevcut değilse de kitabedeki unvan onun siyasi konjonktürden faydalanarak, "Uluğ bey" statüsüne geçtiğini gösteren alamettir. Nitekim Evliya Çelebi'nin seyâhat-name'sindeki "Yakub Bey'in Gördesi ele geçirdiğini ve kızını Osmanlılara verdi" kaydı²¹ siyasi otoritesini Demirci'nin dışına taşıdığını ve Çelebi Mehmed tarafından galeye alınabilecek ve sıhrıyyet bağı kurulabilecek bir siyasi statüde olduğunu gösterir.

²⁰ Orhan ve Hızır Şahın faaliyetleri hakkında bkz. Mustafa Eravcı-Mustafa Korkmaz, *ayni eser*, s. 57-62

²¹ Evliya Çelebi; *Seyâhat-name*, İstanbul 1986, c.8-9, s. 25-27

Hızırşah'ın idamından (1407-9) Çelebi Mehmed'in bu bölgeyi yeniden feth ettiği tarihe kadar (1412-1415) Yakub Bey bölgesinde bağımsız kalmış olmalıdır. Zira Batı Anadolu'nun o siyasi kargaşalık ortamında, her ne kadar Saruhan ibni İshak Manisa'da istiklalini ilan etmiş ise de bunun nüfuzunu Saruhan ülkesinin doğu kanadını içine alacak şekilde geliştirmesi oldukça zor görünmektedir. Çünkü bölgede sürekli değişen güçler dengesi böyle bir oluşumun gerçekleşmeyeceği yöndedir.²² Diğer yandan bölgenin sarp olması ve Manisa'dan uzak olması bu konuda etkili bir faktör olarak zikredilebilir.

Yakub Bey'in kültürel ve imar faaliyetleri siyasi gücünü teyit eder mahiyettedir. Nitekim Demircide Eski camii denilen mabedi, (810/1407) tarihinde yaptırmıştır. Arapça taş vakfiyesi de caminin kuzey kapısı üzerinde olup, bu vakfiyenin bazı kısımları harap olmuştur. Ancak Evliya Çelebi buraya geldiği zaman (1671) görüp suretini kaydetmiştir. Bu kitabe şöyledir: *'amr hazâ'l-câmi' es-sultanu'l- mu'azzam zıllu'l-llah fi'l-âlam sâhibü'l-hayrat ve'l-hasanât Yakub bin Devlet han bin Saruhan bay senetü 'aşr ve semânimaye'*.²³ Buradan Yakub Bey'in siyasi imajı hakkında olduğu kadar onun hayır ve hasenat sahibi bir kişi olduğu anlaşılıyor. Vakfiyeye göre Yakub Bey bu camie Demirci kırsalında, üzerinde bir çay ve kaynak suyu bulunan üç mezraa ile şehirdeki bir hamamın ve Akdere mevkiindeki bahçelerin gelirlerini vakfetmiştir.²⁴

Diğer yandan Saruhanoğulları dönemine ait fikir hayatı hakkında o dönemde yapılan medreseler ,camiiler ve Mevlevihane bizlere ışık vermekte ise de, o dönemden kalma kitabi bir esere sahip değiliz. Bu istisnayı sadece Yakub Bey bozarak, Nasreddin Tusi tarafından tertip edilmiş olan Tıp bilimine dair "Bahnâme"yi Türkçe'ye tercüme ettirmiştir.²⁵ Bu çalışma Yakub Bey döneminde Demirci'deki eğitim ve kültür faaliyetlerinin seviyesini gösterdiği kadar XV. asır Anadolu'sunun Tıp tarihi açısından da fevkalade önemlidir. Zira bu çalışmalar Demirci bölgesinde Tıp çalışmalarının geleneksel sözlü faaliyetlerinin dışına taşarak kitabileşmesini ve dolayısıyla müesseseleşmesinin ip uçlarını vermektedir.

Yakub Bey'in ne zaman öldüğü hakkında elimizde bir bilgi mevcut değildir, fakat mezarı Demirci'deki eski camii'nin batı tarafında bulunan türbededir. Uzunçarşılı, 1930'lu yıllarda buranın yıkılmaya yüz tuttuğunu

²² Batı Anadolu Bölgesinde Bayezid'in oğlanları ile Saruhan hanedan üyelerinin çalışmaları için bkz. Mustafa Eravcı-Mustafa Korkmaz, *aynı eser*, s.62-64

²³ Evliya Çelebi; *aynı eser*, s.25

²⁴ Bkz. Çağatay Uluçay; *Saruhanogullari ve Eserlerine Dair Vesikalar II*, s.56'daki Arapça vakfiye

²⁵ İstanbul Üniversitesi kütüphanesi Tıp Tarihi Enstitüsü Kütüphanesi.

söyler²⁶. Buranın halen yaşamaması ise yakın bir geçmişte doğal afetler sonucu yıkıldığını gösterir.

Yakub Bey'in çocukları hakkında da kaynaklarda bilgi yoktur. Ancak Osmanlı evkaf defterlerinde Saruhan hanedanı bireylerine ait evlatlık vakıfları bulunmakta olup, bunlar bu konuya ışık tutacak mahiyettedir. Zira Budak Paşa oğlu Beğçe Bey'in Gördes bölgesinde²⁷ ve Budak paşa oğlu İdris'in Kayacık bölgesindeki vakıflarına²⁸ binaen bunların Saruhan ülkesinin doğu kanadında, yani Yakub Bey'in hakimiyet alanı içinde hüküm sürdükleri dolayısıyla Yakub Bey'in evlatları olmalıdır. Nitekim Bu beylerin öz Türkçe isimlerini taşımaları, kültürel etkileşimin az ve dejenere olmayı önleyen (Demirci gibi) coğrafi faktörlerin etkili olduğu bir bölgeden olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

Budak Bey'in "Paşa" ünvanını alması bu hanedan üyesinin Osmanlı idari sistemi içinde görev aldığını kısmen Osmanlı sistemi içinde entegre olduğunu gösterir. Ancak buna rağmen bu hanedan üyeleri XV. asrın ilk yarısında siyasi, ekonomik ve sosyal bir transformasyon geçiren Batı Anadolu bölgesindeki sosyal ve ekonomik nitelikli ayaklanmaların içinde bulunmuşlardır. Nitekim sözü geçen asrın ilk çeyreğinde Şeyh Bedreddin'in müritlerinin çıkardıkları ayaklanmalar ekonomik ve dini mahiyetli bir hadise gibi değerlendirilir ise de bu ayaklanmada eski aristokrat beylerinin önemli bir rol oynadığı gözden kaçmamalıdır, dolayısıyla aynı zamanda bu ayaklanmalar mevcut siyasi otoriteye karşı baş kaldırış demektir. Bu tür siyasi ayaklanmalar Çelebi Mehmed'in ölümünden sonra daha net bir şekilde görülmektedir. Nitekim Oruç Bey'in "Alem karmakarışık olmaya başladı; İzmiroğlu, Menteşeoğlu, Aydınöğlu, Saruhanoğlu ve Hamidoğlu baş kaldırdı, işler kötüleşti"²⁹ kaydından, eski aristokrat beylerin siyasi konjonktürü değerlendirebilecek ve bunları kendi hesaplarına kullanabilecek güçte olduklarını gösterir. Osmanlılara karşı isyan bayrağını çeken bu Saruhan beyinin kim olduğu net değil ise de tarihi hadiseler ve coğrafi faktörler Demirci kolunun yani Yakub Beyin oğlu veya torunları olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

Batı Anadolu'daki bu Osmanlı muhalifi ittifakı içinde yer alan Saruhanlı eski aristokrat beylerine ve diğer bey ailelerine karşına karşı II. Murad askeri hareket ile beraber bir dizi idari tedbirler almıştır. Bu bağlamda Menteşe beyi Cüneyd Bey liderliğinde oluşan Osmanlı muhalifi ittifakını dağıtmış; ve eski aristokrat ailelerine göz dağı vermek için Menteşe beyi Cüneyd'i soyu-sopu ile birlikte ortadan kaldırmıştır. (1425-26) Diğer yandan Saruhan sancağında Osmanlı direk-kontrolü sağlamlaştırmak için

²⁶ İ. H. Uzunçarşılı; *Kitabeler II*, s.76

²⁷ TK, KKA, TD544 vr. 83a

²⁸ TK, KKA, TD544 vr. 78b

²⁹ Oruç Bey; *Oruç Bey Tarihi*, neş N. Atsız İstanbul 1972, s.78

radikal tedbirler almış ve Saruhan ilinin tahrir kayıtlarını yaptırmıştır.³⁰. Bütün bu radikal entegrasyon programlarının sonunda her ne kadar eski aristokrat beyleri cılız ve sessiz kalmışlar ise de Osmanlı devletindeki saltanat değişimini fırsat bilerek baş kaldırmışlardır. Nitekim II. Murad'ın ölümü ve II.Mehmed'in tahta oturduğu sırada da bu eski aristokrat ailelerin tekrar baş kaldırdıkları görünüyor.Muhtemelen bunlar arasında Budak paşa veya oğulları da bulunmakta idi. Ancak bu ayaklanmalar öncekilere mukayese edildiği zaman çok cılız bir gelişim seyretmişlerdir.

Hulasa Saruhanoğulları ve özellikle Demirci kolunun aristokrat aileleri 15. yüzyılın sonlarına kadar şu veya bu şekilde varlıklarını sürdürerek bölgenin siyasi, kültür ve ekonomik tarihinde yönlendirici olmuşlardır. Nitekim 1531ve 1575 yılı vakıf defterlerinden Budak paşa oğlu Beğçe beyin Gördeste bir cami ve bu caminin vakfı olarak da bir hamam yaptırdığı anlaşılmaktadır.³¹ Günümüze gelmeyen camii Evliya çelebinin bahsettiği Gördes Ulu Camii olması muhtemeldir.³² Ancak söz konusu hamamın XVI. Asır başlarında yıkılması üzerine hamamı yeniden inşa ettirilmiş ve hamamın yıllık hasılatından 540 akçesi cami görevlilerine vakfedilmiştir.

Sonuç olarak Saruhanoğulları Demirci kolu Anadolu birliğinin ortadan kalktığı Timur istilasından sonra güçlenmiştir. Özellikle tanınmış beylerinden Yakub Bey zamanında kısmen bağımsız yaşayan beylik bölgenin siyasi ve kültür tarihinde önemli rol oynamıştır. Bu dönemde burada oturan Saruhan beylerinin imar ve kültürel faaliyetleri ile Demirci ve çevresi Batı Anadolu'nun önemli yerleşim birimlerinden biri haline gelmiştir.

³⁰ Bu işlerin yapımı için II. Murad ilk önce Hacı İvaz Bey'i ve daha sonra Şehzade Mehmed'e Manisa'da bulunduğu sırada lalalık yapan Kassâboğlu lakaplı Mehmed bin Ali Bey'i görevlendirmiştir. Bütün bu çalışmaların sonucunda tımar işleri ile beraber Saruhan ilindeki mülk ve vakıfların tahrir işlemleri yapılarak bölgenin idari ve mali alanları kontrol altına alınmıştır. Bkz Feridun Emecen, *XVI.Asırda Manisa Kazası*, Ankara 1985, s.4-5; hakeza "Batı Anadolu Türkmen Beyliklerinin Son Direniş Devirlerinde Saruhanoğulları ve Osmanlılar", *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası*, İstanbul 2001,s.126-130

³¹ TK, KKA, TD 398 s. 180; hakeza TD544, vrk 83a

³² Evliya Çelebi, *aynı eser*, c.IX s.27

